

ساختار اقتصاد روستا

ارتباط تورم شهر و روستا

قسمت دوم

ن. ابوالحسنی

اشاره:

در دومین قسمت مطلب «ارتباط تورم شهر و روستا»، «ساختار اقتصاد در روستا» مورد بحث قرار گرفته است. درین قسمت بحث شده چگونه روستا، که درگذشته‌ای نه چندان مرکز و مکان اصلی تولید و تمرکز جمعیت بوده، در اثر سیاستهای وابسته سازی طاغوت و برنامه‌های اصلاحات ارضی تخریب گردیده و اقتصاد پولی به درون آن با گذاشته و عوارضی چون تأثیرات قیمت‌ها را با خود به داخل روستا می‌برد...

اجرای برنامه اصلاحات ارضی که تحت فشارهای داخلی و خارجی عدیده‌ای صورت گرفت، شیوه تولید سنتی (بند و نسق) را در روستا دگرگون نمود و اثرات مخربی بر اقتصاد روستا بعای گذاشت. برطبق قانون هرماک می‌توانست یک ده شش دانگ را برای خود نگه دارد و مزارع مکانیزه نیز از تقسیم معاف بودند. درنتیجه اراضی مرغوب عملاً تقسیم نگردید و مالکان با خرید یک تراکتور توانستند زمین‌های خود را از تقسیم معاف دارند، گروهی دیگر نیز اقدام به انتقال سند مالکیت بنام بستگان خود نمودند. زمین‌های حاصلخیز گرگان و ترکمن صحرا نیز بدون تقسیم، بدست افسران ارش و افراد صاحب نفوذ افتاد.

مکانیزه کردن کشاورزی رابطه ارباب رعیتی را تبدیل به رابطه کارگر و کارفرما نمود و مالکان بزرگ در بهترین زمین‌ها با سرمایه کافی شروع به حفر چاه عمیق کردند و توانستند اعتبارات لازم را بدست آورند. منابع آب ده نیز در اثر ازین رفتار مدیریت و از هم پاشیده شدن نسق روبه خرابی

کشاورزی، دامداری نیز مرسوم بوده است. روش تولید براساس بند و نسق بوده و محصولی که از هر نسق بدست می‌آمد براساس ۵ عامل تولید (آب، زمین، کار، بذر، گاو) تقسیم می‌گشت و طرز تقسیم از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت بود. کشاورز نیز از سهم خود را بین کارگر کشاورزی و کارخدا تقسیم می‌کرد و سهم معاشر بر عهده ارباب بود. روش دیگر که تا حدی عادلانه تر به نظر می‌رسید روش اجاره دادن زمین یا تلمبه کاری بود.

با وجود این رابطه بین مالک و زارع، طبیعی است که کشاورزی پویایی نداشته باشد؛ چون در نظام مزبور هیچ گونه امکانی برای بهسود زمین و سرمایه گذاری وجود نداشت، زارعین علاقه‌ای به این کار نداشتند و سعیشان در حفظ سطح معمولی زندگی شان بود. قدرت تولیدی کم و وسعت ناچیز زمین، فشار ارباب و نزول خواران سبب کم بودن درآمد سرانه زارعین می‌گردید. آمار بانک ملی ایران در سال ۱۳۴۰ درآمد سرانه زارعین را بین ۱۶۸۰ الی ۶۰۰۰ ریال در سال برآورد کرده بود.

بخش سوم — ساختار اقتصاد روستا
روستا بعنوان اولین مرکز گردهمایی انسان‌ها،

بیرق پیشازی را در تجمعات انسانی بردوش دارد. حیات روستا وابسته به زمین و کشاورزی بوده، اقتصادش رابطه خویشی با این عناصر دارد. لذا سخن گفتن از روستا بدون توجه به آنچه بریخش کشاورزی گذشته و می‌گذرد بیهوده است.

الف — بررسی وضعیت ارضی در روستاهای درآغاز قرن حاضر، روستاهای مکان اصلی تولید و استقرار جمعیت به حساب می‌آمدند و ۷۲ درصد جمعیت کشور را در خود جای داده و ۸۰ درصد تولید ناخالص داخلی در این بخش ایجاد می‌گردید. شیوه ساخت اقتصاد روستا، درین دوره، اقتصادی بسته و خود مصرف بود و مازاد تولید روستایی جذب اقتصاد شهری می‌گردید. فضوایل‌های ایران نیز همانند کشورهای جنوب شرقی آسیا، اکثرآ خودساکن شهرها بوده و اداره کارهایشان را مبادران بر عهده داشتند. غیر از مالکین غایب، جمعیت ده متشکل از خرد مالکین و خوش نشینان می‌باشد و در کنار

رفته و کاهش تولید را بدنبال آورد.

در عمل زمین‌های کم حاصل و فاقد امکانات میان کشاورزان تقسیم گردید و کارگران کشاورزی و خوش نشینان عملاً از دایره حذف گردیدند و امکان جذب آن‌ها بصورت کارگر فراهم آمد. نحوه باز پرداخت قیمت زمین‌های تقسیم شده در اقساط پانزده ساله مقرر گردید و بانک تعاوون کشاورزی جهت کمک به باز پرداخت روستاییان تأسیس شد. اما در عمل بعلت مبلغ کم، وام‌ها صرف هزینه‌های مصرفی می‌گردید.

تبديل روابط کشاورزی از بنده و نسق و گاؤبند به رابطه کارگر و کارفرما منجر به افزایش نسبت اقتصاد پویی به اقتصاد معیشتی گردید و دهقانان نیز در عمل مجبور به کسب درآمد پولی و عرضه محصول خود به بازار شدند. دراین مرحله منحل و زمین‌ها بطریق خرده‌مالکی کشت گردید و برای اقتصادی تر شدن کشت واحد‌های مشاعر ایجاد گردید.

بررسی ارزش افزوده بخش کشاورزی برای تعیین جایگاه آن در اقتصاد کشور ضروری بنظر می‌رسد. همانطور که در جدول (۱) ملاحظه می‌گردد، ارزش افزوده بخش کشاورزی روند افزایشی را نشان می‌دهد؛ اما سهم آن در تولید ناخالص داخلی کشور از ۳۶/۲۴ درصد در سال ۵۶ به ۷۴/۸ درصد در سال ۵۶ رسیده است. روند کاهنده سهم این بخش در طول برنامه عمرانی دوم و چهارم با اجرای برنامه اصلاحات ارضی و رشد یکباره بخش نفت ادامه می‌پاید. با توجه رژیم به بخش‌های نسبتاً مستقری اقتصاد مانند: نفت و صنعت و نیز پرداختن به سایر بخش‌ها، بخصوص بخش‌های سنتی موجب شد که این اختلاف رشد بوجود آید.

با توجه به آنکه حدود نیمی از جمعیت کشور در روستاهای ساکن هستند این موضوع میان سهم کم آن‌ها در اقتصاد کشور و فقر روستاییان می‌باشد. سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی بدون نفت نیز از ۴۰ درصد در سال ۵۶ به ۱۳/۷ درصد در سال ۵۶ می‌رسد و بدین ترتیب مشاهده می‌شود که تنها درآمد فراینده بخش نفت عامل کاهنده سهم بخش کشاورزی در اقتصاد ملی نبوده، بلکه می‌توان آن را پی‌آمد جریان‌های توسعه و استه گرا و سیاست‌های تخریب کشاورزی دانست.

آخرین تحولی که درامر زمین‌داری بوجود آمد، اجرای مصوبه شورای انقلاب اسلامی ایران بود که در شهریور سال ۱۳۵۸ به تصویب رسید. بر طبق این قانون، بهره‌برداری از زمین‌های دایر به هر صورتی که باشد ادامه می‌پاید و فقط در آینده وزارت کشاورزی با اجازه حاکم شرع و وضع قانون نسبت به محدود کردن مساحت قابل تصرف هر فرد اقدام ننماید و حداکثر آن را تعیین کند. دراین طرح زمینهای دایر افراد در صورتیکه طی ۳ سال متوالی بدون عندر موجه بلا استفاده رها شود مشمول احکام زمین‌های بایر خواهد بود. طرح مزبور در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. آنچه در این قانون باعث تغییر و تحول درامر بهره‌برداری زمین می‌شود، استفاده از زمین‌های بایر و واگذاری آن به داوطلبین است که خود بخود عمل مشتبی است و موجب زیرکشت رفت اراضی زیادی گردیده است، اما عدم تصویب بند «ج» و «د» که قادر بود مسایل زیادی راحل کند معوق ماند.

ب—بررسی تحوولات اقتصادی بخش کشاورزی برای بررسی بیشتر وضعیت روستاهای به جهت آنکه کشاورزی شغل اصلی روستاییان می‌باشد،

جدول(۱) ارزش افزوده بخش کشاورزی و سهم آن در تولید ناخالص داخلی

• موقعیت بخش کشاورزی و روستایی در توسعه اقتصادی ایران در حال تضعیف بوده و پس از انقلاب نیز با وجود کوشش‌های انجام شده، هنوز هم اثرات تخریب اقتصادی سالهای قبل باقی است و به همین دلیل روستا قادر به تحمل فشارهای تورمی که از شهر به آن سرایت میکند نخواهد بود.

سال	میلیارد ریال	ارزش افزوده بخش کشاورزی	تولید ناخالص داخلی بقیمت	سهم ارزش افزوده کشاورزی در در تولید ناخالص داخلی بقیمت	بدون نفت
۳۸	—	۱۶۲/—	۲۴/۳۶	۴۰/۳۶	
۴۰	۱۶۷/۳	۲۱/۰۵	۲۱/۰۵	۳۷/۱۴	
۴۵	۱۸۸/۶	۱۵/۴۵	۱۵/۴۵	۲۹/۹۴	
۵۰	۲۳۳/۱	۱۰/۷۷	۱۰/۷۷	۲۳/۵۷	
۵۵	۳۲۶/۱	۸/۹۱	۸/۹۱	۱۴/۳۳	
۵۶	۳۲۷/۳	۸/۷۴	۸/۷۴	۱۳/۷۵	
۵۸	۳۵۰/	۱۱/۲	۱۱/۲	۱۵/۲۱	
۵۹	۳۶۰/	۱۳/۸۴	۱۳/۸۴	۱۶/۳۶	
۶۰	۴۰۰	۱۵/۳۸	۱۵/۳۸	۱۶/۶۶	
۶۱	۴۴۰	۱۴/۶۶	۱۴/۶۶	۱۷/۶	
۶۲	۴۳۰	۱۲/۶۴	۱۲/۶۴	۱۴/۸۲	

پس از پیروزی انقلاب اسلامی سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی و تولید ناخالص داخلی بدون نفت تا سال ۶۱ روبه افزایش است و در سال ۶۲ مجدداً کاهش می‌یابد. بررسی سهم اعتبارات بخش روستایی پس از انقلاب نشان می‌دهد که این اعتبارات هنوز درصد کمی از کل اعتبارات بوده و به میزان ناکافی توزیع می‌گردد و تغییری اساسی در ساخت کشاورزی صورت نگرفته است. (جدول ۲)

جدول (۲)

درصد سهم زیربخش‌های کشاورزی در ارزش افزوده به قیمت ثابت سال ۱۳۵۳

بعش	سال	۶۲	۶۰	۵۵	۵۰	۴۵	۳۸
زراعت	۵۵/۸	۵۷/۵	۵۲/۹۲	۴۱/۶۷	۵۹/۰	۵۷/۹	
دامپروری	۴۰/۶	۳۹/۶	۴۱/۴	۲۸/۰	۳۹/۱۸	۴۰/۶	
جنگلداری	۲/۶	۲/۳۵	۲/۸	۰/۹	۱/۱۶	۱/۰۴	
ماهیگیری	۰/۷	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۶	۰/۳	
جمع	۱۰۰/—	۱۰۰/—	۱۰۰/—	۱۰۰/—	۱۰۰/—	۱۰۰/—	

مأخذ: ترازname های بانک مرکزی ایران در سال های مختلف

طبق آمارگیری که در سال ۵۰ یعنی در پایان برنامه اصلاحات ارضی و تثبیت نظام جدید روستاهای انجام شد ۷۲ درصد از خانوارهای نمونه روستایی در بخش کشاورزی بکار اشتغال داشتند و پس از آن فعالیتهای ساختمانی با ۵/۶ درصد و صنایع ۴/۴ درصد، بانک و بیمه ۳/۸ درصد و خدمات ۳/۵ درصد و بقیه با درصد های کمتری قرار دارند.

اما طبق آمارها، هزینه سرانه خانوارهایی که رؤسای آنها در بخش خدمات بکار مشغول بوده اند پیش از ۱/۳ برابر هزینه سرانه خانوارهای شاغل در بخش کشاورزی و ۱/۲ برابر هزینه سرانه در صنایع و مساوی هزینه سرانه فعالیتهای تجاری و بانک و بیمه و حمل و نقل و اتیارداری بوده است. ارقام فوق حاکیست که گروه کشاورزان در روستا، از وضعیت مالی بدتری نسبت به سایر شاغلین برداشته اند. ترکیب هزینه های خوراکی و دخانی برحسب بخش های اقتصاد نشان می دهد، خانوارهایی که رؤسای آن در بخش تجارت، بانک و بیمه، خدمات، اتیارداری، برق و گاز و آب، خدمات بهداشتی اشتغال دارند، سهم بیشتری از هزینه های خوراکی و دخانی خود را به گوشت و میوه و سبزی اختصاص داده اند. در حالیکه در بخش کشاورزی، صنایع، ساختمان سهم هزینه های مریوط؛ مواد نباشته ای بیشتر است.

جدول (۳)

ترکیب هزینه های خوراکی و غیرخوراکی خانوار روستایی برحسب فعالیت های عمدۀ رئیس خانوار سال ۱۳۵۰

نامشخص	خدمات	حمل و نقل و ارتباطات	تجارت و بانک	برق- گاز- آب- بهداشت	ساختمان	صنایع	استخراج و معدن	کشاورزی	
۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	۱۰۰/-	متوجه کل هزینه های خوراکی و غیرخوراکی
۶۶/۴	۶۰/-	۵۶/۱	۵۸/۵	۵۸/۵	۶۲/۹	۶۱/۲	۶۷/۲	۶۴/۹	متوجه هزینه خوراکی
۳۳/۶	۴۰/-	۴۲/۹	۴۱/۵	۴۱/۵	۳۷/۱	۳۸/۸	۳۳/۸	۳۵/۱	متوجه هزینه غیرخوراکی

مانند: مرکز آمار ایران

سهم ۲۰ درصد بالای درآمدی از ۴۶ در سال ۴۶ به ۵۴ و ۵۶ درصد در سال ۵۶ و ۵۸ رسیده بود و گروههای بالای درآمدی طی دوره مورد بررسی سهم بیشتری از کل درآمدها را بخود اختصاص داده‌اند. این امر نتیجه تثبیت وضعیت اقتصادی گروه مالکین بزرگ پس از اصلاحات ارضی و کاهش درآمد گروههای مستضعف ده از عوامل عدمه مهاجرت می‌باشد. (جدول ۴).

جدول ۴ – سهم دهک‌ها در توزیع درآمد روستایی

توزيع			گروههای دهگانه
۵۸	۵۶	۴۶	
۵۶/۰	۵۴/۰	۴۶/۴	سهم ۲۰ درصد بالای درآمدی
۳۲/۰	۳۲/۵	۳۶/۷	سهم ۴۰ درصد وسط درآمدی
۱۲/۰	۱۳/۵	۱۶/۹	سهم ۴۰ درصد پائین درآمدی

این روند از سال ۶۱ مجدداً به نفع درآمد مشاغل کشاورزی تغییر جهت می‌دهد ولی در سال ۶۲ مجدداً به حالت قبل باز می‌گردد و درحال نوسان است.

لذا موقعیت بخش کشاورزی و روستایی در توسعه اقتصادی ایران درحال تضعیف بوده و پس از انقلاب نیز با وجود کوشش‌های انجام شده، هنوز هم اثرات تخریب اقتصادی سال‌های قبل باقی است و به همین دلیل روستا قادر به تحمل فشارهای تورمی که از شهر به آن سرایت می‌کند نخواهد بود.

بررسی درآمد سالانه خانوار روستایی بر حسب انواع درآمدها نشان می‌دهد که، درآمد روستاییان از مشاغل کشاورزی در سال ۵۳ بیشترین جزء درآمد خانوار را تشکیل می‌دهد ولی از این سال به بعد با بروزترین، درآمد مشاغل کشاورزی رشد کمی یافته و درآمد آن‌ها از مشاغل مزد و حقوق‌بگیری از آن‌پیشی می‌گیرد و درجه اول اهمیت واقع می‌شود.

این تغییرنشانه آن است که کشاورزی برای دهقانان درآمد مکافی ندارد و آنها مجبور به کار در سایر فعالیت‌های روستا و یا روزمزدی شده‌اند.

- سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی بدون نفت، از ۴۰ درصد در سال ۳۸، به ۱۳/۷ درصد در سال ۵۶ می‌رسد. بدین ترتیب مشاهده می‌شود که تنها، درآمد فزاینده بخش نفت، عامل کاهنده سهم بخش کشاورزی در اقتصاد ملی نبوده، بلکه کشاورزی میتوان آنرا پی‌آمد جریانهای توسعه وابسته گرا و سیاستهای تخریب کشاورزی دانست.**

- بررسی سهم اعتبارات بخش روستایی پس از انقلاب، نشان میدهد که این اعتبارات هنوز درصد کمی از کل اعتبارات بوده و به میزان کافی توزیع نمی‌گردد و تغییری اساسی در ساخت کشاورزی صورت نگرفته است.**

- طبق آمارها، هزینه سرانه خانوارهایی که رؤسای آنها در بخش خدمات بکار مشغول بوده‌اند بیش از ۱/۳ برابر هزینه سرانه خانوارهای شاغل در بخش کشاورزی بوده است و این ارقام حاکیست که گروه کشاورزی در روستا، از وضعیت مالی بدتری نسبت به سایر شاغلین برخوردار است... در واقع در جامعه روستایی آنها ایکه به فعالیت جدید روی آورده‌اند، رفاه مادی بیشتری نسبت به سایر خانواده‌ها داشته‌اند. درنتیجه گرایش به سوی الگوی مصرف شهری در آنها بیشتر نمایان شده است.**

جدول (۵) متوسط درآمد سالانه خانوار روستایی بر حسب انواع درآمد در سال ۶۲-۵۳ (هزار ریال)

سال	جمع	درآمداد اعضاء شاغل خانوار	درآمداد از شاغل مزد و حقوق بگیر	درآمداد از شاغل کشاورزی	درآمداد از شاغل آزاد غیر کشاورزی	درآمد متفرقه	درآمد پولی	درآمد غیر پولی
۶۲	۶۱	۵۸	۵۷	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	
۳۲۹	۳۹۲	۲۱۳	۱۹۲	۱۶۶	۱۲۱	۱۱۲	۸۸	
۳۱۸	۳۲۷	۱۷۶	۱۶۶	۱۳۶	۷۹	۷۰	۵۳	
۱۳۹	۱۱۰	۷۹	۷۹	۵۴	۳۴	۲۸	۱۵	
۱۱۷	۱۶۲	۷۳	۶۲	۶۳	۳۱	۳۲	۲۷	
۶۲	۵۴	۲۵	۲۴	۱۹	۱۴	۹	۱۱	
۱۱	۶۵	۳۷	۲۶	۳۰	۴۱	۴۲	۳۵	
۱۱	۹	۶	۳	۶	۸	۸	۶	
م.ن	۵۶	۳۱	۲۳	۲۴	۳۳	۳۳	۲۹	